

۳۷۹۵۱

۱۰ / ۱۱ / ۱۳۸۰
شهر شهید بهشتی
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
جمهوری اسلامی ایران

جامعه مدنی / جامعه دینی

پایان نامه ارائه شده به گروه علوم سیاسی
دانشکده علوم اقتصادی و علوم سیاسی
دانشگاه شهید بهشتی

برای دریافت دانشنامه کارشناسی ارشد
در رشته علوم سیاسی

014355

توسط

محمود علیپور گرجی

استاد راهنما: دکتر علیرضا ازغندی

دی ۱۳۷۹

۳۷۹۵۱

برگ تأییدیه پایان نامه

عنوان پایان نامه: جامعه مدنی / جامعه دینی

نام دانشجو: محمود علیپور گرجی

دوره: کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

این پایان نامه در جلسه ۱۷ از ۷۹ با نمره ۱۸/۵ و درجه عالی مورد تأیید
اعضاء کمیته پایان نامه، متشکل از استادان زیر قرار گرفت:

استاد راهنما:

دکتر علیرضا ازغندی

امضاء

استاد مشاور:

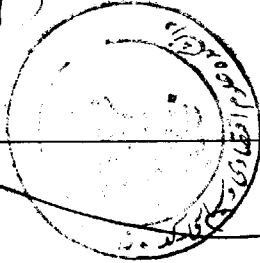
دکتر محمدرضا تاجیک

امضاء

استاد ناظر:

دکتر محمود سریع القلم

امضاء

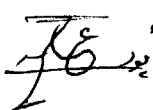
اذغان

مطالب ارائه شده در این پایان‌نامه توسط اینجانب در دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی در فاصله زمانی بهمن ۱۳۷۹ تا اردیبهشت ۱۳۷۹ به انجام رسیده است. به استثناء کمکهای مورد اشاره در سپاسگزای، محتوای این پایان‌نامه بطور کامل توسط خود اینجانب صورت گرفته است.

این پایان‌نامه یا بخشی از آن برای دریافت هیچ مدرکی به این دانشگاه یا دیگر دانشگاهها، ارائه نشده است و کلیه حقوق این پایان‌نامه متعلق به دانشگاه شهید بهشتی است.

محمود علیپور گرجی

بهمن ۱۳۷۹

امضاء

سپاسگزاری

به نام خدایی که علم و عمل را مایه فخر آدمی و جزء مراحل تکامل انسانی قرار داد؛ و در کتاب خود قرآن مجید، به مقدسترین اشیاء یعنی قلم، قسم یاد نمود؛ «والقلم و ما یسطرون». بر خود فرض می‌دانم که از اساتید محترم جناب آقای دکتر علیرضا ازغندی به عنوان استاد راهنما و جناب آقای دکتر محمدرضا تاجیک به عنوان استاد مشاور که هدایت و مشاورت این پایان‌نامه را به عهده گرفتند و کمکهای بسیاری در تکمیل پایان‌نامه نموده‌اند، تشکر و سپاسگزاری نمایم که به تعبیر زیبای امام علی (ع):

«الشکر ترجمانُ النیّة و لسانُ الطویة»

«سپاسگزاری، آهنگ دل و زبان ضمیر و باطن انسان است»

چکیده

عنوان پایان نامه:	جامعه مدنی / جامعه دینی
نام دانشجو:	محمود علیپورگرگی
استاد راهنما:	دکتر علیرضا ازغندی
دوره:	کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی
تاریخ ارائه پایان نامه:	بهمن ۱۳۷۹

جامعه مدنی یکی از کهنترین مفاهیم اندیشه سیاسی است که بکارگیری آن به ادبیات سیاسی یونان باستان باز می‌گردد؛ و در طول تاریخ با تحولات بسیاری روبرو بوده است. با تحولاتی چون فروپاشی دولت مطلقه، پیدایش نظام سیاسی لیبرال و جدایی تدریجی دین از دولت. آنچه در عصر روشنگری در برداشتی جامعه‌شناسانه از جامعه مدنی مورد تأکید قرار گرفت آن بود که جامعه مدنی لایه‌ای است میان دولت و جامعه، که ضربه‌گیر دولت بر جامعه است؛ و شامل نهادها، انجمنها، مؤسسات، احزاب می‌شود.

جامعه مدنی در تلقی نوین در طی دوران رنسانس، رفرماسیون و دوران روشنگری ویژگیهایی را به خود اختصاص داده که عبارتند از: لیبرالیسم، فردگرایی، سکولاریسم و پلورالیسم.

قوانین در جامعه مدنی نسبت به ارزشها و غایات، نقش بی‌طرفانه‌ای دارند. دولت در جامعه مدنی حق ندارد به ادعای تبعیت اثر ارزشها، قوانینی را تجویز نماید که با اراده عمومی یا رضایت عمومی ناسازگار باشد و حال آنکه دولت در جامعه دینی نمی‌تواند نسبت به ارزشهای دینی بی‌تفاوت باشد.

از نقاط دیگر افتراق جامعه مدنی و دینی آن است که در جامعه مدنی تنها مانع و محدودیت آزادی، چارچوبه قوانین و آزادی فرد دیگر است؛ ولی در جامعه اسلامی اینگونه

نیست و غایات خاصی مطرح می‌شود.

مشروعیت نظام در جامعه‌مدنی، از طریق مردم صورت می‌گیرد. ولی در جامعه اسلامی دوگونه مشروعیت انتصابی و انتخابی مطرح است؛ که دیدگاه اول مشروعیت الهی را تنها ملاک می‌داند؛ و در دیدگاه دوم مشروعیت با اذن الهی از طریق مردم، حاصل می‌شود. منتهی زمانی فعلیت می‌یابد که در چارچوب ملاکهای شرع باشد. از این رو ملاک مشروعیت در هر دو دیدگاه، اذن الهی است (در دیدگاه اول بطور تطابقی و در دیدگاه دوم بطور تضمّنی).

پلورالیسم دینی در جامعه‌مدنی به این مفهوم است که هر یک از ادیان، سهمی از حقیقت برده‌اند و این نگرش با منابع دینی که بر مونیسم پای می‌فشارند، ناسازگار است.

نتیجه: جامعه‌مدنی و جامعه‌دینی دورویکرد ناسازگارند و نمی‌توان از جامعه‌مدنی دینی سخن گفت. منتهی باید توجه داشت که با بازتفسیر جامعه‌مدنی، می‌توان از آن در جامعه‌دینی استفاده نمود؛ خصوصاً اینکه برخی کارکرد و کارویژه‌های جامعه‌مدنی در جامعه‌دینی امروزی، ضروری به نظر می‌رسد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	دیباچه
۸	فصل اول: سیر تاریخی در تکوین مفهوم جامعه مدنی
۹	۱- جامعه مدنی در ادبیات سیاسی یونان باستان
۱۰	۱- افلاطون:
۱۲	۲- ارسطو:
۱۶	۲- جامعه مدنی در ادبیات اصحاب قر ارداد اجتماعی
۱۶	۱- توماس هابز (۱۶۷۹-۱۵۸۸):
۱۸	۲- جان لاک (۱۷۰۴-۱۶۳۲):
۲۱	۳- ژان ژاک روسو (۱۷۷۸-۱۷۱۲):
۲۴	۳- جامعه مدنی در مکتب اقتصاد سیاسی کلاسیک:
۲۷	۴- تفسیر جدید از جامعه مدنی:
۲۷	۱- جرج ویلنم فردریک هگل (۱۸۳۱-۱۷۷۰):
۳۲	۲- کارل مارکس (۱۸۱۸-۱۸۸۳):
۳۶	۵- جامعه مدنی به مثابه یک روش؛
۳۸	جامعه توده‌ای (Mass Society)
۳۸	نگاهی به پیشینه تاریخی رویکرد متأخرین:

فصل دوم: مبانی و ویژگیهای جامعه مدنی ۴۷

۱- لیبرالیسم (liberalism): ۵۱

۲- فردگرایی (Individualism): ۵۳

۳- سکولاریسم (Secularism) ۵۶

۴- پلورالیسم (Pluralism): ۶۰

۱- پلورالیسم سیاسی: ۶۱

۲- پلورالیسم فلسفی: ۶۳

۳- پلورالیسم اخلاقی: ۶۳

فصل سوم: جامعه مدنی و جامعه دینی در نگاه مقایسه‌ای ۷۲

الف - تعریف جامعه دینی: ۷۳

ب) دیدگاههای مختلف اندیشمندان اسلامی درباره جامعه مدنی: ۷۴

۱- نقش قوانین و دولت نسبت به ارزشها: ۷۹

۲- آزادی ۸۲

۳- مشروعیت Legitimacy: ۸۶

۴- پلورالیسم دینی: ۹۴

نتیجه ۱۰۷

کتابنامه ۱۲۰

دياچه

طرح موضوع:

جامعه‌مدنی یکی از کهنترین مفاهیم اندیشه سیاسی است که بکارگیری آن به ادبیات سیاسی یونان باستان باز می‌گردد، و در طول تاریخ با تحولات و فراز و نشیب‌های بسیاری همراه بوده است. مفهوم جامعه‌مدنی که بیش از یک قرن در اوراق کتابهای فلسفه پنهان بوده، با تحولات سیاسی از قبیل فروپاشی دولت مطلقه، پیدایش نظام سیاسی لیبرال و جدایی تدریجی دین از دولت در غرب، بار دیگر جانی تازه یافت؛ و توجه اندیشمندان سیاسی را به خود جلب نمود. در این تحولات، دوره رنسانس را باید نقطه عطفی در حضور و ظهور دوباره جامعه‌مدنی در عرصه سیاسی دانست. جامعه‌مدنی پس از رنسانس، بر نگاه فلسفی نسبت به انسان و حقوق و ارزشهای او، استقرار گشت. رنسانس انسان اروپایی را از سلطه کلیسایی و آداب و رسوم کهنه آزاد کرد؛ و خردگرایی و تجزیه امور به مؤلفه‌های ساده و تجربی را بنیان نهاد. از این دوران به بعد تلاش جدیدی از سوی اندیشمندان درباره مفهوم جامعه‌مدنی آغاز گشت. در حالی که متفکرانی چون هابز، لاک، روسو و هگل تا مارکس بر ظهور نیرومند جامعه‌مدنی پس از رنسانس پای می‌فشارند؛ اندیشمندانی چون هانا آرنت و یورگن هابرماس بر این اعتقادند که جامعه‌مدنی از زمان رنسانس به بعد در حال ضعیف شدن و رنگ باختن است.

طرح جامعه‌مدنی در کشورهای اسلامی نیز واکنشهای متفاوت اندیشمندان اسلامی را در پی داشته است. گاهی جامعه‌مدنی از سطح علمی خود خارج می‌گردد و هر کسی بنا بر سلیقه خود تعریفی از جامعه‌مدنی ارائه می‌دهد. طرفداران جامعه‌مدنی آن را به منزله «جامعه خوبی‌ها» مطرح کرده به گونه‌ای که در بردارنده همه فضائل و خوبی‌هاست؛ در مقابل مخالفین جامعه‌مدنی

آن را «جامع بدیها» فرض کرده و همه بدیها و نقائص را به جامعه مدنی نسبت می دهند. از طرفی نیز طرفداران و مخالفین جامعه مدنی مباحث نسبت جامعه مدنی و جامعه دینی را مطرح می نمایند؛ عده ای برآنند که جامعه مدنی ریشه در مدینه النبی (ص) قرار دارد؛ و بر آن پای می فشارند که خاستگاه جامعه مدنی را باید در مدینه النبی (ص) جستجو نمود. در مقابل عده ای دیگر جامعه مدنی را مغایر با مدینه النبی دانسته اند. از این رو سیری تاریخی در تکوین مفهوم جامعه مدنی و شناخت مبانی و ویژگیهای آن، ما را به تنقیح مطلب و شناخت و تفکیک برداشتهای گوناگون درباره آن کمک می کند. به گفته نیرا چاندوک:

«بررسی تاریخی یک مفهوم خاص از این نظر اهمیت دارد که به شناخت و

تفکیک برداشتهای گوناگون و متعارض درباره آن مفهوم کمک می کند. بررسی تاریخ

نظری یک مفهوم، معانی گوناگون آن مفهوم را روشن می سازد و این امر نیز برای خود ما

دریچه ای نظری را برای شناخت آن مفهوم باز می کند.»^(۱)

پژوهش حاضر تلاشی است برای شناخت و تبیین مفهوم جامعه مدنی و چگونگی نسبت آن با جامعه دینی.

سئوال اصلی:

آیا مؤلفه ها و عناصر سامان دهنده مفهوم جامعه مدنی، قابلیت تکرار پذیری در بستر جامعه دینی را دارند؟ به سخن دیگر: آیا می توان از جامعه دینی سخن گفت؟ یا آنکه پارادوکسی در جامعه مدنی دینی نهفته است.

سئوالات فرعی:

۱- جامعه مدنی چیست؟

۲- خاستگاه و منشأ جامعه مدنی کجاست؟

۳- آیا جامعه مدنی دارای قرائت واحدی است یا آنکه در جامعه مدنی باگفتمانها و

قرائتهای مختلفی روبرو هستیم؟

۴- دین در جامعه مدنی چه جایگاهی دارد؟

۵- جامعه مدنی با جامعه دینی از چه نسبتی برخوردار است؟

مفروضات:

- ۱- جامعه دینی از منظر اسلام، آن هم شیعه امامیه مورد بررسی قرار می‌گیرد.
- ۲- در قلمرو اجتماعی، دین علاوه بر عبادات و اخلاقیات، مسائل سیاسی را هم مورد تاکید قرار می‌دهد؛ و مسائلی چون سیاست، آزادی و... با دین ارتباط تنگاتنگی دارند.

فرضیه‌ها:

- فرضیه اصلی: مؤلفه‌ها و آموزه‌های جامعه مدنی قابلیت تکرارپذیری در بستر جامعه دینی را ندارند؛ و به عبارتی دیگر: جامعه مدنی دینی دچار پارادوکس هست.
- فرضیه رقیب: مؤلفه‌ها و آموزه‌های جامعه مدنی قابلیت تکرارپذیری در بستر جامعه دینی را دارند.

مفاهیم:

- ۱- جامعه: تاکنون هیچ تعریف واحدی از جامعه ارائه نشده است که پذیرش همگانی یافته باشد؛ چرا که هر یک از سه کاربرد اصلی آن به جنبه‌های مهم حیات اجتماعی اشاره می‌کند:
الف - جامعه به وسیع‌ترین معنا به کل مناسبات اجتماعی میان آدمیان دلالت دارد.
ب - هر انبوهه‌ئی از آدمیان که در یک گروه بادوام و دارای نهادها و فرهنگ کم و بیش اختصاصی خود، گرد هم آمده باشند را «جامعه» گویند.
ج - جامعه را به صورت نهادها، فرهنگ یک گروه جامع و کم و بیش مشخص و بادوام، نیز تعریف کرده‌اند.^(۲)

آنچه از مفهوم جامعه، در اینجا اختیار می‌شود، مجموعه‌ای از افراد است که روابط یگانه‌ای آنها را به دور یکدیگر جمع کرده است.^(۳) به عبارتی دیگر: مجموعه‌ای از افراد که نظامات، سنن، آداب و قوانین خاص با یکدیگر پیوند خورده و زندگی دسته جمعی دارند.^(۴)

۲- دین: دین در لغت به معنای انقیاد، خضوع، پیروی، اطاعت و تسلیم و جزاست؛ و معنای اصطلاحی آن، مجموعه عقاید، اخلاقی، قوانین و مقرراتی است که برای اداره امور جامعه انسانی باشد.^(۵) و به تعبیر علامه طباطبایی دین عبارت است از یک سلسله معارف علمی که معارف عملی به دنبال دارد.^(۶)

متغیرها:

در پژوهش حاضر جامعه‌مدنی متغیر وابسته و جامعه دینی متغیر مستقل هست.

روش تحقیق:

در این پژوهش از روش توصیفی - تحلیلی و مصاحبه‌ای استفاده شده است. پژوهش حاضر مشتمل بر سه فصل و یک نتیجه است:

فصل اول: سیری در تکوین مفهوم جامعه‌مدنی:

این فصل مشتمل مباحث ذیل هست:

۱- جامعه‌مدنی در ادبیات سیاسی یونان باستان: در این قسمت با نگاهی به مفهوم جامعه‌مدنی در ادبیات سیاسی یونان باستان، دیدگاه‌های افلاطون و ارسطو درباره جامعه‌مدنی را بررسی می‌کنیم.

۲- جامعه‌مدنی در ادبیات اصحاب قرارداد اجتماعی: توماس هابز، جان لاک و ژان ژاک روسو نگاه خاصی از جامعه‌مدنی را مطرح می‌سازند. در این قسمت تلاش این عده را درباره شکل‌دهی به جامعه‌مدنی مورد مذاقه قرار می‌دهیم.

۳- جامعه‌مدنی در مکتب اقتصاد سیاسی کلاسیک: مکتب اقتصاد سیاسی کلاسیک جامعه‌مدنی را به عنوان جامعه‌ای عقلانی و فارغ از دولت مورد بررسی قرار می‌دهد. در این رویکرد، نگاه دیگری از جامعه‌مدنی را به عنوان حوزه‌ای مستقلی دنبال می‌نمائیم.

۴- تفسیر جدید از جامعه‌مدنی: در این قسمت نظریات هگل را به عنوان نخستین نظریه پرداز جامعه‌مدنی از حیث رقابت گروهها، و نیز نظریات کارل مارکس را به عنوان واژگون کننده متن هگلی درباره جامعه‌مدنی، مورد مذاقه قرار می‌دهیم.

۵- جامعه‌مدنی به مثابه یک روش: جامعه‌مدنی به مثابه یک روش، گسستی درباره مفهوم جامعه‌مدنی است. در این رویکرد جامعه‌مدنی به مفهوم امروزی را بررسی می‌نمائیم.

فصل دوم: مبانی و ویژگیهای جامعه‌مدنی:

در این فصل مبانی و ویژگیهای جامعه‌مدنی را به عنوان یک محصول تاریخی در چهار قسمت مورد بررسی قرار می‌دهیم: لیبرالیسم، فردگرایی، سکولاریسم و پلورالیسم.

فصل سوم: جامعه‌مدنی و جامعه دینی در نگاه مقایسه‌ای:

در این فصل ابتدا با تعریفی از جامعه دینی، دیدگاههای مختلف اندیشمندان اسلامی درباره جامعه‌مدنی را مطرح می‌نمائیم؛ و سپس در نگاهی مقایسه‌ای جامعه‌مدنی و جامعه دینی را بررسی می‌کنیم. این فصل مشتمل بر مباحث ذیل است:

۱- نقش قوانین و دولت نسبت به ارزشها.

۲- آزادی

۳- مشروعیت

۴- پلورالیسم دینی

پس از فصول سه گانه و در نهایت، پژوهش حاضر را در نگاه آزمون فرضیه مورد بررسی قرار می‌دهیم.